

GERENCSÉR ANNA (1994) Budapest

GERENCSÉR ANNA

Otthon az égben

Veszélyes kívánságok, a fantázia hatalma
és az elveszett világok után maradt űr

„Szeretnék én is hinni valamiben. Igen, ha tudni akarod, ez a lényeg: hinni! Bármiben! Bármilyen sületlenségben! Fő az, hogy hinni lehessen. Ez ad értelmet az életnek... Én – én nem hiszek semmiben.”
(Robert Merle: *Két nap az élet*)

„Mert nincs meg a kincs, mire vágytam,
A kincs, amiért porig égtem.
Itthon vagyok itt e világban
S már nem vagyok otthon az égben.”
(Kosztolányi Dezső: *Boldog szomorú dal*)

Az embert akár úgy is jellemezhetjük: olyan lény, aki mindent tudni akar. Vagy legalábbis azt akarja, hogy lehetősége legyen mindent megtudni; de abban a pillanatban, hogy teljesül a kívánsága, rájön, hogy amire igazán vágyott, az nem a tudás volt, hanem a küzdelem a tudás megszerzéséért, és bármily fonákul hangozzék is ez, a bukás e küzdelemben.

Ha valahová felszerelnek egy gombot egy felirattal, amely nagy betűkkel szólít fel: „NE nyomja meg!”, vagy egy figyelmeztető táblát csavaroznak egy ajtóra, amely szerint „Belépni életveszélyes és tilos”, és az első kérdés, amit bárki feltesz, az lesz, hogy „Miért, mi történik, ha megnyomom? Mi van az ajtó mögött?” És ha a válasz az, hogy „semmi”, az ember csalódottan fog távozni, mert valójában nem arra vágyott, hogy megkapja a választ a kérdésére, hanem hogy tovább találgathasson, és megmaradhasson örök bizonytalanságban. Nincs az a meglepetés, ami felérne ezzel, mert bármily titkot rejtse is az ajtó mögé, a képzelet mindent könnyedén lekörözi.

Ha végigtekintünk az emberiség történelmén, az ismeretlen megismerésére tett kísérletek sorozata áll előttünk. Persze, az iskolában főként hadtörténelmet tanítanak, mert az az igazán látványos: harcosok és lovak rohannak egymásnak, kardok csattannak a pajzsokon, vagy éppen bombázók süvítenek el egy reszkető város fölött, és a piros vonalakat megint átrajzolják a térképen. De minden háború, minden konfliktus időleges – habár a háború a maga módján örökkévaló –, és míg a népek és a birodalmak felemelkednek és letűnnek, az ember küzdelme a tudás megszerzéséért minden korban állandó. Nem volt még olyan ország a föld színén, amelynek vezetői azt mondták volna: először rendezzük az itthoni problémákat, felszámoljuk az éhínséget, a járványokat, jólétet biztosítunk mindenkinek, és majd *utána* megnézzük, mi van a térképek fehér foltjainak helyén. Ráér még felfedezni Amerikát vagy leszállni a Holdra!

A felfedezésre váró ismeretlen, a megfejtésre váró rejtvény úgy vonzza az embert, mint a nyáréji lámpák a molylepkéket. George Mallory hírhedt válasza volt a kérdésre, miért akarja megmászni a Mount Everestet: „mert ott van”. Ennél több magyarázat nem is kell az embernek – megpróbálhatjuk ugyan racionalizálni a tetteinket, kockázatelemzést készíteni, megmagyarázni, mennyi előny származhat abból, ha megfejtünk egy újabb rejtélyt, a kimondatlan indok azonban mindig sokkal egyszerűbb: csak. Mert tudni akarom!

Egy tudomány összes ismeretanyaga megegyezik a tudomány történetével. Kísérd végig bármely tudományág fejlődését az évezredek során – legyen az a matematika, a biológia, a fizika vagy a pszichológia –, megfigyelheted, hogyan haladt előre az ember, koronként lassan baktatva vagy hatalmas ugrásokkal, de minden lépésnél fél szemmel máris a következő rejtélyt, a következő megvá-

laszolatlan kérdést lesve. Ahogy múltak az évtizedek és az évszázadok, sorra megvitatták, felfedezték, kiszámolták a válaszokat minden felmerülő kérdésre, az alapoktól az egészen magas szintig, minden tudós az elődei eredményein hágva fel a lépcső tetejére, amelyen az ő felfedezése jelentette az újabb fokot.

Szépen hangzik, nem igaz? Az emberi faj diadala a kiszámíthatatlan és rejtélyes természet felett, a tudomány győzelme a buta babonák és hiteltelen hiedelmek hazugságai felett. Ma már nincsenek fehér foltok a térképen, amelyeket szörnyetegek rajzával vagy kitalált nevekkal lehetne kitölteni. Kiszámíthatjuk a bolygók és csillagok mozgását, s nevet és számot adtunk a tűhegynyi fénypontoknak az ég bársonyán, még azoknak is, amelyeket szabad szemmel sosem láthatunk meg. Mára mindent szépen megmagyaráztak: tudjuk, miért esnek lefelé a leejtett holmik, és milyen sebességgel csapódnak be, tudjuk, miért dalolnak a madarak, és miért oldódik az arany a királyvízben. Douglas Adams szavaival élve: az élet, a világmindenség meg minden a lábaink előtt hever – de azazal, hogy mindent megmagyaráztunk, elvesztettük az ismeretlent, s ez nagyobb veszteség, mint azt bárki elismerné.

Természetesen nem fejthetünk meg *minden* rejtélyt – ez talán nem is lehetséges. A hétköznapi ember szempontjából azonban ma mégis ez a helyzet, ez a valóság, amelyben él. Hadd magyarázzam meg!

Ha ezer évvel ezelőtt megkérdeztek volna valakit, mondja meg, miért tűnik úgy, mintha a Nap mozogna az égen, mitől lesz valaki súlyos beteg, vagy mi van száz kilométerrel a földfelszín alatt, nem tudta volna, vagy olyan választ adott volna, amely elég messze esik a tudomány által ma helyesnek tekintettől. Ezzel szemben, ha ma megkérdezzük valakit ugyanezekről, könnyedén választ tud adni rá – vagy ha ő maga nem is tudja pontosan, tökéletes bizonyossággal mondhatja, hogy mások tudják, sőt, akár rögtön meg is nyitja az ide vonatkozó Wikipédia-szócikket.

Persze ma is fel lehet tenni olyan kérdést, amelyre egyetlen ember sem tudja a választ. Ott van például a Riemann-sejtés, amelyet sem bizonyítani, sem cáfolni nem sikerült, és amelyet sokan, többek között Erdős Pál is, a matematika legfontosabb problémájának tartanak. A magyarázat kedvéért tegyünk egy rövid kitérőt a matematika világába! A Riemann-sejtés kimondja, hogy a Riemann-féle ζ -függvény minden nem triviális gyökének a valós része $1/2$; ez a függvény pedig így írható fel:

$$\zeta(s) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^s}$$

Nem hiszem, hogy az olvasónak különösebb igénye volna rá, hogy mélyebben elmerüljünk a témában. Van olyan, aki érti, mit jelent a fenti képlet? És nem elég ám a görög betűket ismerni, az a kérdés, ki az, aki igazán, jelentésében is megérti ezt a függvényt. Nem hiszem, hogy nagy titkot árulok el, ha megmondom: nem sokan.

Most nézzünk rá ismét a Riemann-sejtésre, és tegyük fel magunknak a kérdést: hányszor találkozik hétköznapi életünkben ezzel a problémával?

Könnyedén találhatnánk egy sor hasonló kérdést, amelyek megválaszolása egyelőre kívül esik az emberi ismeret határain. Nem hiszem azonban, hogy lenne köztük akár egy olyan is, amelyet bárki feltehet, ahol a probléma felvetéséhez nem szükséges speciális ismeret, egyetemi végzettség, hosszú évekig folytatott tanulmányok. Az ismeretlen, felderítetlen területek mára visszaszorultak az emberi élet peremére, olyan vidékre, amelynek nemcsak a felderítéséhez, de már a határai megközelítéséhez is végtelen messzire kell vándorolni.

Ennek persze megvannak a maga áldásai: ez a megismerni vágyás tette lehetővé a tudomány és a technika oly mértékű fejlődését, amely által az ember mára képessé vált jóformán idilli életkörülményeket teremteni magának. Hathatós fegyvert szereztünk a betegséggel és az éhínséggel szemben, kedvelt turistaútvonallá degradáltuk bolygónk legmagasabb hegyének csúcsát, és megszerezhetővé tettünk mindent, legyen az élőlény vagy tárgy. Megszabadultunk őseink számtalan súlyos

KÁKONYI CSILLA, Finálé, 2008

KÁKONYI CSILLA, Paktum, 2011

KÁKONYI CSILLA, Júdások kora, 2011

KÁKONYI CSILLA, Exodus, 2009

problémájától, de teremtettünk magunknak egy sor újabbat, és megkezdjük a harcot a tudatlanság átka ellen, bár inkább kevesebb, mint több sikerrel. Az emberek egy része a szellemiek tekintetében is hajlamos a lustaságra, és hiába ragyog minden ház ablakán a szellem napvilága, ha egyesek behúzzák a függönyt – ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy e fény mindenki számára világít, aki hajlandó felhúzni a rolót, és nyitott szemmel kinézni.

Röviden: oly korban élünk, amelyben megszűntek a titkok és rejtélyek, ahol mindenre van racionális magyarázat.

Úgy vélem, a gyermekkor – legalábbis lelki értelemben véve – akkor ér véget, mikor az ismeretlen dolgokat az ember már nem titoknak, hanem információnak tekinti. Valahol útközben elhagyjuk a csodákba vetett hitünket, nagyjából akkortájt, mikor felfedezzük, hogy a felnőttek és a gyermekek tudása között nincs minőségi, csak mennyiségi különbség. Egy-két év alatt a „majd megérted, ha felnőtt leszel” helyét átveszi a „már elég nagy vagy, igazán megérthetnéd”, és megbizonyosodunk arról, hogy nem vár semmi különleges, titokzatos és hatalmas élmény, afféle megfoghatatlan csodaország, amire kisgyermekként készültünk – hiszen a felnőtteknek *mindent* szabad! –, csak a hétköznapok sorozata és a hasznos, praktikus és tudományosan megalapozott információk halmaza, amely ahhoz szükséges, hogy az ember elnavigáljon a valóság szürke szirtjei között. A nagybetűs Élet nem tartogat rejtélyeket és titkokat senki számára: előbb-utóbb mindenki kénytelen elismerni, hogy a Mikulás helyett a szülei hozták a csokit és a narancsot, tündérek és lidércek csak a mesékben vannak, és még a számítógép működése is érthető és meglehetősen unalmas, ha veszszük a fáradságot, hogy tanuljunk egy kis fizikát.

Az embernek azonban, legyen akár gyermek vagy felnőtt, ugyanúgy igénye van a megmagyarázhatatlan és ismeretlen dolgokra. Ez a kor azonban, amely az információt isteníti, és a világot mozgó elsődleges erőnek tekinti, tagadja, hogy létezne megmagyarázhatatlan dolog. Jó, te talán nem érted, mert biológia helyett szabad bölcsészetet tanultál, vagy épp fordítva, de aki ezzel foglalkozik, az pontosan érti, és meg tudja magyarázni. Gondolj valamire, ami olyan messze esik a szakterületedtől, amennyire lehet – közgazdaságtan, jog, művészettörténet, kvantumfizika, akármi –, és vess fel egy kérdést, amelyre nem tudod a választ. Ez bizonyára nem lesz nehéz, hiszen a tőled legtávolabb eső területről van szó. Fel tudsz azonban tenni olyan kérdést, amelyre egyáltalán nincs válasz, vagy van, de emberi elmével felfoghatatlan? Ismersz olyan kérdést, amelyre a válasz: „csak”?

A mai embernek egy olyan világban kell boldogulnia, amely nem fogadja el a megmagyarázhatatlanság koncepcióját. Mindent meg tudunk indokolni, és ha véletlenül mégsem, kész a válasz: van tudományos magyarázat, csak per pillanat nem ismerjük. Életünk minden területén megfeleltünk az összes miértre és hogyanra.

Ezen a ponton kézenfekvőnek tűnne arra hivatkozni, hogy van egy terület, amelynek örök érvényű rejtélyei felett a tudomány sosem veheti át az uralmat: a vallás és a hit kérdései. Nincs azonban még egy olyan félrevezető dolog, mint egy kézenfekvő tény. Bár a hitbéli kérdésekre valóban nem létezik racionális válasz, a vallások – különösen az európai kultúrkörben – mára elvesztették azt a képességüket, hogy misztikus többlettartalommal töltsék fel az emberek mindennapjait. Nemcsak azért, mert a kereszténység válságával párhuzamosan egyre többen csatlakoznak az ateista és a liberális világnézethez, amelyek tagadják a legtöbb vallás fő értékeit, de azért is, mert mára a vallások többsége is racionalizálódik, kompromisszumokat köt kisebb-nagyobb kérdésekben. Hogy egy egyszerű példával éljek, a *Biblia* szerint Isten hét nap alatt teremtette a világot, és sárból gyúrta az első embert. Míg régen az ezt szó szerint értő, a korlátlan isteni hatalomra hivatkozók pártja állt szemben a tudományra támaszkodó kötekedőkkel, akik diadalittasan lengették a dinoszauruszcsontokat és az emberelődök majomszerű koponyáit, mára megszületett a kompromisszum: a hét napot nem kell szó szerint érteni, hiszen ez csak példabeszéd, égi allegória, elvont tanítás – egyébként meg ki tudja, emberi mércével mérve milyen hosszú Isten egy napja, és miért ne állna Isten hatalmában kialakítani az evolúció rendszerét, hogy a végén a teremtés koronájaként megszülessen az ember?

A modern ember racionálisan hisz, kiveszett az életéből a *credo, quia absurdum est* élménye, hiszen ami lehetetlen, abban nem hisz – a vallás, a hit manapság kiegészíti a tudományt, nem pedig felülírja azt. Gyakran hangoztatott érv, hogy a világegyetem keletkezésének okát egyelőre nem tudtuk megmagyarázni, tehát ha más nem is, ez az a pont, ahol Isten közbeavatkozott. De ki meri ma kijelenteni, hogy Isten – bármilyen isten, bármilyen felsőbb hatalom – csodákat tesz, és felülírja a fi-

zika törvényszerűségeit? Úgy is mondhatnám, a vallás manapság sokkal inkább erkölcs, mint hit, s bár így tökéletes iránytűt adhat az embernek lelkiismereti kérdésekben, nem tud megmagyarázhatatlan rejtélyekkel szolgálni.

A modern Isten útjai nem kifürkészhetetlenek – az ember által felfedezett és leírt törvényszerűségek révén dolgozik, az ember által ismert keretek között, s ezért követőitől nem igényel sem komoly áldozatot, sem igazán erős hitet.

Az ókor vagy a középkor embere számára a pusztá hit – legyen az szervezett vallás, kalandos monda vagy homályos babona – választ tudott adni minden kérdésre. Mi az az imbolygó fény a lápon? Lidércfény, amellyel a lidérc csalogatja vesztükbe az utazókat. Miért döglenek a libák? Az az átkozott boszorkány szomszédasszony szemmel verte őket. Miért reng a föld? Loki próbál szabadulni föld alatti börtönéből, megmoccant a földet tartó gigászi teknős, vagy éppen Poszeidón dőfte a földbe szigonyát – a válaszok ugyan mások, helytől és időtől függően, de mindegyik valami olyasmire hivatkozik, ami túl hatalmas ahhoz, hogy az ember befolyásolja vagy felhasználja, ahogy a modern korban teszi számtalan természeti erővel, vagy túl rejtélyes, hogy kielégítő magyarázatot adhasson rá.

Egy ilyen válasz különösebb magyarázatot vagy bizonygatást sem igényel – mondhatod ugyan, hogy te sosem láttad a teknőspáncélt kivillanni egy szakadék mélyéből, vagy a teknős hatalmas fejét egy hegylánc fölött imbolyogni, de ez a legkönnyebben félresöpörhető érv: hiszen Amerikát sem látod a Times Square közepéről, nem igaz? Ha pedig az a kérdésed, miért tartaná a Földet egy teknős a hátán, a válasz még egyszerűbb: miért ne?

Régebben tehát felnőttek és gyerekek egyaránt számtalan olyan kérdés volt az életében, amelynek megválaszolása során csak a hitére támaszkodhatott. S mivel a hitből nyert válasz általában valami – nemcsak a tudomány, de gyakran még a józan paraszti ész szemszögéből nézve is – lehetetlen, abszurd vagy páratlan volt, meg kellett erőltetnie a fantáziáját, hogy valóban elhiggye. Ki is próbálhatod: képzelj el egy teknőst, ami elbírja a Földet a hátán! De nem úgy, hogy fejben hatalmasra nagyítasz egy ékszerteknőst, aztán rábiggyeszted a földgolyó bástyáit a páncél tetejére; képzelj el egy olyan állatot, amely a maga nemében egyedi, amelynek a páncélja sziklakkal borított hegyláncokká keményedett, egyetlen könnycseppje vitorlásokat magába fogadó tó, karmai pedig íveket hasítanak ki az égbolt tintakék szövetéből. Egészen más, nem igaz?

Mióta azonban a racionalitás átvette a stafétát a hittől, az emberek képzelete afféle üresjáratba kényszerült. Nincsenek csodák, harcos istenek vagy galaxisnyi teknősök – vannak helyettük atomok és autók, kenyérpírók és konferenciák, okostelefonok és oktatáspolitikák. Ma nem divat elképzelni vagy kitalálni dolgokat – megtanulni és megérteni kell mindent, ha pedig alkotni kell, innovációról és szellemi tőkéről beszélnek, ami nagyjából úgy viszonyul a képzelőerőhöz és az ötletességhez, mint a csalikacsa a valódihoz: messziről hasonlóan fest, de ha nyársra húzod, vagy kacsatojásra vágysz, rossz lóra – azaz madárra – tettél.

De miért jelentene ez problémát? Hát nem csodálatos, hogy a világnak nem maradtak titkai, és az elmúlt századok tudománya felszámolta a tévedéseket és bizonytalanságokat? Ugyan kinek lenne szüksége megfoghatatlan, megmagyarázhatatlan dolgokra?

Lényegében: mindenkinek. Az emberrel vele születik a transzcendens és a titokzatos iránti vágy: életünk egyik fő mozgatórugója, hogy válaszokat keresünk a kérdésekre, amelyekkel találkozunk, s hogy valami mögöttes indokot, felsőbb hatalmat próbálunk találni az ismert jelenségek hátterében. Mivel azonban a jelenkor erre vajmi kevés lehetőséget nyújt, az ember elkezdett kiskapukat keresni, amelyeken keresztül a tudomány és a józan ész hátába kerülhet, és diadalmasan neki-szegezhet egy újabb rejtélyt: na, ezt magyarázd meg, ha tudod!

A leghatalmasabb ezen kiskapuk közül a fantasztikus irodalom és filmművészet, amely az utóbbi évtizedek folyamán példátlan sikerrel hódította meg a világot.

A fantasy műfaja az a pont, ahol véget ér a tudomány hatalma. Míg a vallásokkal és hiedelmekkel szemben könnyedén lehet azzal érvelni, hogy nem valóság, csupán alaptalan babonák, hallucinációk vagy parabolák, ez az ellenérv értelmét veszti egy olyan történettel szemben, ami *per definitionem* csupán kitaláció. Ha egy kereszténynek bebizonyítod, hogy Jézus csupán ember volt, semmi több, Isten pedig nem létezik, elültetheted benne a kétely magját, vagy akár alapjaiban ingathatod meg a hitét; ha azonban egy fantasy-rajongó előtt rámutatsz arra, hogy kedvenc hőse és annak egész világa egy író fejéből pattant ki, csupán von egyet a vállán: na és? Egy jó történet

KÁKONYI CSILLA, A Fény madara, 2007

KÁKONYI CSILLA, Fénykereső, 1997

önmagában is igazol minden gondolatot, amelyet az emberek levezetnek belőle, s nem szorul arra, hogy valós legyen.

A fantasztikus történetekben hitetlenül is lehet hinni, olvasóként vagy nézőként igaznak lehet elfogadni a lehetetlent is: emberek milliói izgulták végig Harry Potter vagy Arya Stark küzdelmeit, és halálos komolysággal vitatkoztak azon, hogyan lehet leleplezni, ha valaki mágia révén egy másik ember arcát ölti magára, vagy hogyan lehet legyőzni egy sárkányt – mindeközben pedig végig megőrizték a racionalitás álarcát. Az utóbbi húsz évben voltak már a sikerlisták élén varázslók, vámpírok és sárkányok, anélkül, hogy bárki egyetlen szót emelhetett volna ellenük azon az alapon, hogy valójában nem léteznek. Hiszen ez csak mese, szórakozás, semmi komoly – ha pedig nem kell komolyan venni, nem kell elhinni, csak nevetségessé teszi magát, aki túl vehemensen érvel ellene. Azzal, hogy a racionalitás, a valóság fogalomrendszerén kívülre helyezte magát, a fantasy műfaja biztosította a pozícióját, s lehetővé tette az embereknek, hogy megmagyarázhatatlan dolgokkal foglalkozhassanak, annak veszélye nélkül, hogy egyszer csak megjelenne valaki, és felfedné a magyarázatot, leleplezné a trükköt.

Ez a megközelítés tette lehetővé, hogy a fantasy kitöltse az üres *niche*-t, amelyet a vallások és hiedelmek, illetve a hétköznapi rejtélyek felszámolása hagyott maga mögött. Azzal párhuzamosan, hogy a technika és a tudomány felvette a modern korra jellemzően arrogáns „mindent meg tudunk magyarázni” attitűdöt, az emberek elkezdtek átmenteni a titkokat és álmokat a fantázia birodalmába, mind általánosságban, mind egyesével.

A kereszténység először ellenséget csinált a többi panteon isteneiből, majd nemlétezőnek kiáltotta ki őket – mára azonban számtalan könyv és film mutatja be őket eleven alakként, ahogy a természetfeletti lényeket és mitikus állatokat is. Krakóban például ma is láthatók a legendás sárkány

csontjai, amelyről természetesen elmondják, hogy valójában egy mamut lábszárcsontjáról és egy bálnabordáról van szó, és az emberek egyébként is a dinoszauruszcsontokat hitték régen sárkánycsontnak. A sárkányok azonban e felvilágosult magyarázat ellenére sem hajlandók eltűnni a történelem süllyesztőjében, és makacsul tartják magukat immár nemcsak a népmesékben, hanem a fantasztikus könyvekben és filmekben is, kimeríthetetlen témát szolgáltatva az íróknak.

A lista végtelen – szinte nincs is olyan isten, félisten, mitikus lény vagy szellem, akivel ne találkozhatnánk valamely népszerű kortárs regényben vagy filmben. Mikor az emberek elkezdtek elveszíteni mindazt, ami nem fért bele a tudomány diktálta, racionális világképbe, a fantázia közbelépett, és megalkotta a fantasy műfaját, afféle irodalmi Noé bárkájaként a félresöpört hiedelmek és titkok számára. Többé nem kell magyarázattal, tudományos indoklással küzdeni: amit a fantázia megteremtett, az érinthetetlen és sérthetetlen, mert a tudomány territóriumán kívül esik.

Ez a magyarázata annak, miért ívelt fel ilyen mértékben az elmúlt száz év során a fantasy népszerűsége, és miért élvez mindmáig töretlen sikert a műfaj: ez az az irány, amerre a képzelet utat törhet, és a racionalitás korlátai nélkül alkothat, s amely nem nemzeti mítoszt, közös legendákat ad az embereknek. Összeköti őket, mert nem követel meg nemzethez, valláshoz vagy néphez tartozást, s menedéket nyújt mindenkinek, akinek mesékre és rejtélyekre van szüksége, aki válasz nélküli kérdéseket vagy kérdés nélküli válaszokat keres, és aki meg akarja élni azt, amitől a modern kor megfosztja az embereket: a megfoghatatlant, ami maga a varázslat.

A fantasztikum korunk irodalmának, művészetének egyik legmeghatározóbb tényezője, s az is fog maradni mindaddig, amíg az ember ismét fel nem fedezi az ismeretlent maga körül – azt pedig egyelőre képtelenek vagyunk felmérni, mikor fog erre sor kerülni.

